

DEN BANALA DEBATTEN Hannah Arendt i Jerusalem

SVANTE LUNGGREN
Pargas

ABSTRACT Few books within the field of Jewish studies have caused so much anger and intense debate as Hannah Arendt's *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. The author was considered to be a self-hating Jew because she accused the Jewish leaders during the Holocaust for having complied with Nazi orders and thus having facilitated the mass murder. Her view of the personality of Eichmann was considered to be wrong, and her way of writing was seen as inappropriate in its lack of humility in dealing with an issue like the Holocaust. Although much of the critique was unfair, Arendt's non-diplomatic style of writing contributed to the negative reactions.

Få böcker om judiska ämnen har väckt så mycket debatt som Hannah Arendts bok om Eichmann-processen. Författarinnan anklagades för bristande förståelse för det judiska lidandet under Förrintelsen, för att vara okänslig och respektlös, urskuldande gentemot det nazistiska våldsmaskineriet. Snart 40 år efter att debatten gick som hetast är det möjligt att mer nyktert och med distans till hela problematiken analysera vad debatten riktigt handlade om. Ny kunskap om vad som egentligen hände under dessa ödesdigra år gör det lättare att idag avgöra vems bedömning som var bättre underbyggd i de fall där debatten inte handlade bara om inställning och attityd utan om direkta faktafrågor.

Hannah Arendt var en av 1900-talets främsta politiska tänkare. Inte minst hennes analys av den politiska totalitarismen har varit

mycket inflytelserik. Hon föddes i ett judiskt hem i Hannover men växte upp i Königsberg. Under sin studietid i Marburg och Heidelberg kom hon i kontakt med Martin Heidegger (och blev hans älskarinna) och med Karl Jaspers (en vänskap som hon bevarade livet ut). Efter det nazistiska maktövertagandet flydde hon till Paris varifrån hon 1941 flydde till New York, där hon tio år senare slog igenom med sin bok *The Origins of Totalitarianism*. Hon var en betydande – om ock ofta kontroversiell – intellektuell ända till sin död 1975.¹

1961 reste Arendt till Jerusalem för att följa med rättegången mot Adolf Eichmann för tidskriften *New Yorker*. Hennes rapporter från rättegången publicerades först i en femdelad artikelserie i tidskriften i februari–mars 1963 och i maj samma år i bokform med titeln *Eichmann in Jerusalem – A Report on the Banality of Evil*. Boken utkom första gången i svensk översättning 1964 under titeln *Den banala ondskan. Eichmann i Jerusalem*.

Redan innan den sista artikeln i serien hade publicerats var debatten i gång. I och med att boken utkom bröt stormen lös på allvar. Kritiken vällde fram i form av negativa recensioner, öppna brev till författarinnan och artiklar som försökte visa det ohållbara i Arendts slutsatser. Kritikerna försökte överträffa varandra i nedsättande omdömen både om boken och författarinnan. Men debatten fördes inte bara skriftligt utan också i större och mindre församlingar, bl.a. i samband med föredrag som kunde samla en tusenhövdad publik och som några gånger urartade till verbal pajkastning och allmänt kaos. Föredragshållare flögs in från Israel och England för att turnera i USA och i hårda ordalag kritisera Arendt.² Den innehållsmässiga kritiken kan sammanfattas i tre punkter: 1. Arendts kritik av rättegångens legitimitet är ogrundad. 2. Hon tolkar essensen i Eichmanns brott felaktigt. 3. Hon kritiserar de judiska ledarnas samarbete med nazisterna på ett orättvist sätt. Vid sidan av dessa innehållsmässiga invändningar tog kritikerna dessutom fasta på det stilistiska och menade att hon uppvisar bristande kärlek till det judiska folket vilket gör hennes bok negativ och kritisk till ton och anda.

Den juridiska sidan skall vi lämna åt sidan och i stället koncentrera oss på frågorna om Eichmanns personlighet, de judiska ledarnas agerande och den känslökalla tonen i boken. Låt oss granska denna kritik genom att först se vad Arendt egentligen skrev, sedan vari kri-

tiken mot henne bestod för att till sist se om de senaste decenniernas forskning kan kasta nytt ljus över tvistefrågorna.

ANTISEMITISKT MONSTER ELLER MEDIOKER BYRÅKRAT

Att Adolf Eichmann hade gjort ett fruktansvärt brott som förtjänade ett strängt straff, därom var både Arendt och hennes kritiker eniga. Men vad som var drivkraften bakom hans handlande och vad som fick honom att bli en dödens administratör, därom gick åsikterna skarpt isär.

Till skillnad från de flesta andra ville Arendt inte se antisemitismen som en central komponent i sammanhanget. Eichmann var, enligt henne, inte en djävulsk sadist som gjort antisemitismen till ledstjärna i sitt liv. Tvärtom var han en patetisk byråkrat vars enda ambition var att göra sin uppgift så samvetsgrant som möjligt, en osäker person mer kännetecknad av oförmåga att tänka och likgiltighet än av illvilja och fientlighet, egenskaper som gjorde honom till en av historiens största skrivbordsmördare.³ Detta var Arendts provocerande slutsats: dödén kommer inte bara genom blodtörstiga fanatiker utan också genom tråkiga tjänstemän som bara gör sitt jobb. Ondskan kan också vara banal.⁴ Hur mycket lättare skulle det inte vara att kunna tro att endast moraliska monster kan utföra folkmord; sanningen är dock den att många som gör onda gärningar upplever dem inte som onda, utan som nödvändiga plikter.⁵

Att förvandla Eichmann från monster till människa betyder inte att Arendt skulle urskulda hans brott. Men det betyder att hon menar att hans brott kan upprepas av ”vanliga” människor. Under extrema omständigheter – t.ex. i ett totalitärt samhälle – kan en annars normal människa komma att medverka till fruktansvärda handlingar, hon kan avstå från att göra egna värderingar, upphöra med att vara människa och istället bli ett verktyg för staten, partiet, fosterlandet. Man behöver inte vara extremist, antisemit eller monster för det.⁶

Kritikerna tog fasta på att Arendt bedömde Eichmann dels utifrån hur han tedde sig vid rättegången 1961 (vilket inte är detsamma som

hur han var 1941–44)⁷ och dels utifrån vad han själv uppgav om sina motiv och handlingar. Systematiskt bortsåg hon från Eichmanns ideologiska grundvalar, att han var nazist och helhjärtat måste ha omfattat nazismen för att göra den karriär han gjorde.⁸

Att Arendt tonar ner antisemitismens betydelse för Eichmanns handlande leder henne till att hävda att han inte borde dömas av den judiska staten utan av det internationella samfundet och att han borde dömas inte för brott mot det judiska folket utan – liksom de dömda i Nürnberg – för brott mot mänskligheten. När åklagaren Gideon Hausner öppnar rättegången med att dra hela antisemitismens historia med början från farao och Haman ser Arendt detta inte bara som patetiskt – ”dålig historieskrivning och billig retorik”⁹ – utan som ett sätt för den unga israeliska staten att plocka politiska poäng. Men det radikala i sammanhanget, det allmänmänskliga i Eichmanns utveckling till en folkmordets administratör går därmed förlorat. Att utnyttja rättegången maximalt för egna syften blev för Israel viktigare än att få fram sanningen, hävdar Arendt.¹⁰ I bokens första kapitel understryker hon skillnaden mellan att tjäna rättvisan och söka sanningen å ena sidan och utnyttja rättegången för politiska syften och tjäna staten Israel å andra sidan.¹¹ Genom att fokusera på antisemitismen kom rättegången att missa det viktigaste i fallet Eichmann: att den ondska han representerade var av ett annat slag än vad man traditionellt har betecknat som ondska, att en normal tjänsteman som gör sitt jobb kan vara en central länk i ett djävulskt maskineri, att vanliga människor fångade i ett totalitärt system fullständigt kan förlora omdömet och förmågan att skilja mellan gott och ont.¹² Detta är, enligt Arendt, lärdomen man bör dra av fallet Eichmann.

Det besvärliga med Eichmann var just att så många var lika honom och att dessa personer varken var perverterade eller sadistiska, att de var och ännu är skrämmande normala.¹³

Den juridiska och folkrättsliga aspekten på Eichmann-rättegången blev också föremål för intensiv debatt. Arendts kritik av de israeliska myndigheternas sätt att agera före och under rättegången fick en hel del mothugg. Jag väljer dock att inte gå närmare in på den problematiken här, utan i stället koncentrera mig på de andra aspekterna i debatten.

När det gäller Arendts syn på Eichmanns personlighet har många senare bedömningar följt i hennes spår: det mest utmärkande draget hos honom var hans byråkratiska beslutsamhet att göra sin plikt. En av auktoriteterna på antisemitism, Robert Wistrich, skriver (utan att nämna Arendt i sammanhanget):

In this task [att administrera Förintelsen] Eichmann proved to be a model of bureaucratic industriousness and icy determination even though he had never been a fanatical anti-semiter and always claimed that "personally" he had nothing against the Jews.¹⁴

Diskussionen om hur normala tyskar som älskade Bach och Mozart och som var exemplariska familjefäder kunde engagera sig i folkmord har varit intensiv. De psykologiska teorierna handlar om blind lydnad för auktoriteter (Stanley Milgram), om en "dubbling" av identiteten i ett privat jag och ett yrkesjag (Robert Jay Lifton om naziläkarna), om hur lätt människor fastnar i ett totalitärt samhälls nät och därmed abdikerar från egna moraliska bedömningar (Bruno Bettelheim), om hur hänsyn till jobb, karriär och socialt tryck avlägsnar alla spärrar (Christopher Browning), om hur byråkratisk socialisering gör aktörerna anonyma och därmed ansvarlösa (Larry May).¹⁵ Arendts på sin tid vågade påstående om att en av Förintelsens centrala administratörer egentligen var en patetisk och osäker men inte fanatisk eller sadistisk utan rätt vanlig människa är idag inte särskilt chockerande, utan har blivit allmänt accepterad inom forskningen.¹⁶ Det skulle vara bekvämt och lugnande att kunna avfärda judemördarna som galningar, men faktum är att de flesta av dem var högst normala människor som kom att utföra onormala ting.

JUDISKT SAMARBETE

Den enskilda fråga som väckte mest anstöt i Arendts analys av Eichmann-rättegången gällde graden av judiskt samarbete under Förintelsen. Att den judiska befolkningen och dess ledare under lång tid anpassade sig och i viss utsträckning samarbetade med de nazistiska myndigheterna är ett faktum som på många sätt är smärtsamt och

känsligt. Inte desto mindre bör forskningen kunna se fördomsfritt också på detta kapitel i Förintelsens historia.

Det är sist och slutligen ganska få sidor i Arendts bok som behandlar detta ämne. Hon inser själv vilket sprängstoff denna fråga innehåller: "För en jude är denna de judiska ledarnas roll vid förintandet av deras eget folk utan tvekan det mörkaste kapitlet i hela denna mörka historia."¹⁷ I sin framställning, som långt bygger på Raul Hilbergs standardverk *The Destruction of the European Jews* från 1961, drar hon inte alls alla judiska ledare över samma kam utan ger en nyanserad bild av deras personlighet och handlingsmotiv: från den auktoritära och självcenterade Chaim Rumkowski i Lodz till den blide och sympatiske Leo Baeck, ledande personlighet inom Tysklands reformjudendom. Men trots olika motiv och bevekelsegrunder bidrog de alla till att underlätta nazisternas arbete. Arendts slutsats blir följande:

Varhelst judar bodde fanns erkända judiska ledare och dessa ledare samarbetade nästan utan undantag på ett eller annat sätt av ett eller annat skäl med nazisterna. Hela sanningen är att om det judiska folket verkligen hade varit oorganiserat och utan ledare hade det blivit kaos och djup misär, men det totala antalet offer skulle knappast ha blivit mellan 4,5 och 6 miljoner människor.¹⁸

Detta är det i särklass mest omstridda uttalandet i hela boken, som praktiskt taget varje kritiker opponerade sig emot. Analysen av den polemik som detta uttalande åstadkom måste särskilja mellan två frågor: 1) Hade hon rätt eller fel i sak? 2) Hur skall de judiska ledarnas agerande bedömas moraliskt?

Kritiken hävdade bestämt att Arendt hade fel när det gällde betydelsen av det judiska samarbetet. Beviset för detta ansågs vara det faktum att i stora områden av Sovjetunionen där det inte fanns judiska organisationer och ledare utrotades judarna likväl i oerhört hög grad.¹⁹ Men som Sharpe påpekat²⁰ skedde den massiva utrotning av judar i Sovjetunionen 1941–42 i en krigszon, medan de av Eichmann administrerade operationerna i Väst- och Centraleuropa skedde på helt andra villkor och definitivt underlättades av samarbetet med judiska ledare. Att medge att Arendt hade rätt, dvs. att förintandet av

Europas judar i varje fall i någon mån underlättades av det judiska samarbetet, är inte detsamma som att hävda att de som samarbetade alla handlade moraliskt fel. Det är en annan fråga, även om de båda aspekterna blandades samman i diskussionen. När Aharon Weiss skriver att "the Judenräte had no influence on the frightful outcome of the Holocaust; the Nazi extermination machine was alone responsible for the tragedy"²¹ blandar han ihop två olika saker: inverkan (*influence*) och ansvar (*responsibility*). Att det judiska samarbetet hade en (underlättande) inverkan på utrotningen står klart. Lika klart står det att det yttersta ansvaret för denna helt vilar på nazisterna.

Hur skall man då moraliskt bedöma de judiska ledare som bedömde att ett visst samarbete kunde underlätta judarnas situation och därför var det mindre onda. Arendts kritiker hävdade att hon i efterhand dömde människor som handlade i god tro och försökte göra vad de ärligt och uppriktigt såg som det bästa för dem som de hade inflytande över. Att själv befinna sig i trygghet och samtidigt döma sådana som gjorde svåra val i outhärdligt vidriga förhållanden – där alla alternativ ibland var onda – sågs som ett uttryck för största arrogans.²² Men Arendts primära syfte var inte att döma utan att visa det fördärliga i det nazistiska systemet. Hela systemet var ont och därför var allt arbete inom ramen för detta system av ondo, oberoende av om motiven var goda eller dåliga. Fångade i detta system kom de judiska ledarna mot sin vilja att agera på systemets villkor och därmed bidra till att öka i stället för att lindra det judiska lidandet. Arendt förklarar själv orsaken till att hon diskuterar denna fråga:

Jag har dröjt vid detta kapitel av historien, som Jerusalem-rättegången inte lyckades belysa i sina rätta dimensioner, emedan det ger den klaraste insikten i hur total den moraliska kollaps var som nazisterna vållade ett aktningvärt europeiskt samhälle – inte bara i Tyskland utan i nästan alla länder, inte bara bland förföljarna utan även bland offren.²³

Till en av sina kritiker, Gershom Scholem, skrev hon senare om vår rätt att försöka bedöma de judiska ledarnas handlande.

This constitutes our part of the so-called "unmastered past", and although you may be right that it is too early for a "balanced judgement" (though I doubt this), I do believe that

we shall only come to terms with this past if we begin to judge and to be frank about it.²⁴

Att notera i detta citat är att Arendt antyder att det kan vara för tidigt att göra en balanserad bedömning av de judiska rådets agerande. Stéphane Moses har understrukit att vid denna tid var den historiska forskningen om *Judenräte* ännu i barnskorna och att Arendts misstag bestod i att hon var för ivrig att fälla moraliska omdömen trots att kunskapen om det hon bedömde ännu var för knapp.²⁵ Senare forskning har visat på de stora variationerna i olika juderåds agerande, något som gör det omöjligt att helt sonika stämpla hela fenomenet som ett uttryck för feg kollaboration.

Det har ibland hävdats att ett odelat positivt resultat av Eichmann-boken var det ökande intresset för forskning om *Judenräte*. Andra har återigen hävdats att denna forskning skulle ha gjorts i alla fall.²⁶ Vad har forskningen kommit fram till när det gäller *Judenräte* och de judiska ledarnas agerande under Förintelsen? Som man kan förvänta sig är bedömningarna olika. Det finns flera som – följande den helhetsbedömning som Hilberg gav – ser deras verksamhet som helt eller i varje fall till största delen negativt. Men huvudtrenden är ändå den att man inte har orsak att fördöma alla *Judenräte* utan att många människor i dem handlade på ett etiskt oförvitligt sätt i en ytterst extrem situation där alla alternativ var dåliga. Från en mer svartvit uppfattning ser man numera på det hela mer nyanserat; det fanns judiska ledare vars handlande endast förtjänar förakt, men det fanns också sådana som agerade klanderfritt.²⁷ Det är intressant att notera att Arendts – och Hilbergs – principiella fördömande av *Judenräte* utifrån att allt samarbete med nazistregimen är förkastligt är identiskt med den principiella hållning som den judiska vänstern, dvs. de socialistiska sionisterna och *Bund*, intog. Dessa vägrade – med några undantag – från att ställa upp i *Judenräte* då de inte ville samarbeta på något som helst sätt med nazisterna.²⁸ Men det är skäl att minnas att denna hållning ser plausibel och moraliskt högtstående ut i våra ögon helt enkelt därför att vi sitter inne med facit. Under pågående skeenden var det helt rationellt – även om det kom att visa sig felaktigt – att tro att man i varje fall kunde rädda en del av den judiska befolkningen genom att anpassa sig, kompromissa och

till slut offra några i hopp om att rädda andra. Yehuda Bauer har hävdad att om den sovjetiska offensiven sommaren 1944 hade nått 100 kilometer längre (och därmed befriat Lodz och judarna i ghettot där) så är det möjligt att Chaim Rumkowski hade gått till historien som en hjälte och inte som en skurk.²⁹

Om forskningen om *Judenräte* har nyanserat vår uppfattning om dessa, är det helt klart att den allmänna inställningen till dessa under lång tid efter Förintelsen var oerhört negativ, rentav så negativ att själva ordet kunde användas som ett uttryck för kollaboration med fienden. En intressant detalj i detta sammanhang är att ordförande för *Anti-Defamation League* i USA, en organisation som organiserade omfattande kampanjer mot Arendt, ännu 1971 talade om "Judenratförrädare" i Europa under nazismen.³⁰ Det visar bara hur präglad t.o.m. han var av den traditionella negativa synen på de judiska råden. Som Novick har konstaterat var Arendts synd att hon förde detta internt judiska ämne till omvärldens kännedom.³¹

Sharon Muller har gjort ett originellt och – i mitt tycke – övertygande försök att placera in Arendts kritik av det judiska ledarskapet under Förintelsen i ett större sammanhang, dvs. i hennes mer omfattande teori om den judiska erfarenheten i modern tid. Arendt menade att det judiska ledarskapet i det moderna Europa saknade politisk visdom, vilket bl.a. syntes i att de judiska ledarna i Frankrike var totalt oförberedda på Dreyfus-affären och de tysk-judiska ledarna på nazismen. De judiska ledarna var typexempel på det Arendt kallade *parvenus*, personer som mer månade om sin egen karriär än om judarnas öde. De missbedömde allvaret i antisemitismen, därför att de trodde att de själva skulle gå säkra som något slags "undantagsjudar". Endast judiska *parias* som Bernard Lazare insåg fakta och uppvisade en äkta solidaritet med det judiska folket. Annars var också den sionistiska rörelsen alltför elitistisk och gjorde allvarliga missbedömningar av antisemitismen. Enligt Muller måste Arendts kritiska behandlingen av det judiska ledarskapet under Förintelsen ses mot denna bakgrund: hennes totaluppfattningen av modern judiskt liv och hennes teori om parvenu-paria-dikotomin. En kritik av Arendts tankar bör därför gå till grunden och gälla hennes helhetstänkande och inte bara dess tillämpning på händelserna under andra världskriget.³²

En debatt tenderar ofta att speciellt hetta till när den berör namngivna personer. Vad Arendt skrev om Leo Baeck blev särskilt hett debattstoff. Leo Baeck (1873–1956) var inte bara en framstående tänkare och samfundsledare utan också en genuint from och mycket älskad person. Hans agerande under Förintelsen – det faktum att han avstod från möjligheten att fly och stannade kvar för att stöda sitt folk – har i regel väckt stor beundran.³³ När kritiken mot Eichmann-boken annars mest kom från sionistiskt håll, lyckades Arendt genom det hon skrev om Baeck dra på sig stor vrede från reformjudiska kretsar. Av flertalet reformjudar – liksom av många andra – betraktades Baeck närapå som ett helgon.

Vad Arendt skriver om Baeck är inte mycket, men kritiskt. Hon framhåller att Baeck trots att han visste sanningen av "humanitära" skäl ville undanhålla de deporterade kunskapen om vad som väntade dem och att detta ledde till att interner i Theresienstadt frivilligt anmälde sig för deportation till Auschwitz. Och lite senare:

Leo Baeck som var en lärd, vänlig och mycket bildad man och som trodde att judiska poliser skulle vara "snällare och hjälpsammare" och att de skulle "göra skärselden lättare" (medan de i verkligheten naturligtvis var brutalare och mindre mutbara, därför att så mycket mer stod på spel för dem.)³⁴

Inte speciellt grovt minsann och knappast värt en animerad debatt. Bägge påståendena hade Arendt tagit från Hilbergs bok och ingen hävdade att det hon skrev inte var sant. Däremot kom debatten att handla om huruvida Baeck hade handlat rätt när han inte berättade sanningen om de deporterades öde, ett handlingssätt som Arendt såg som paternalistiskt förmynderi. Vissa försvarade honom med liknelsen att en läkare inte alltid vill berätta för en patient att denne är döende.³⁵ Andra återigen delade Arendts kritiska hållning: det finns inget skäl att undanhålla sanningen, varken för dödssjuka patienter eller för deporterade fångar.³⁶ När det gäller Baecks förhoppning om att judiska poliser skulle vara mer humana bottnar den i hans religiösa tro på judendomens högre moraliska kvalitet. Arendt delade inte denna tro och hade trots en viss beundran för Baeck som person tidigare gett uttryck för sitt förakt för denna – som hon såg det – chauvinism.

Betydligt allvarligare än detta var att Arendt i sin ursprungliga text hade skrivit om Baeck att denne i både judars och ickejudars ögon var en judisk "Führer" (i den reviderade versionen som den svenska översättningen bygger på saknas denna mening). Också i detta fall baserade hon sig på Hilberg men gick ett steg längre. Hilberg hade skrivit att Eichmanns assistent Dieter Wisliceny hade kallat Baeck för en judisk Führer³⁷, medan Arendt hävdade att han var en sådan både i judiska och ickejudiska ögon. Ordvalet betraktades – med rätta – som sårande. Arendts biograf hävdar att man i dennas behandling av Leo Baeck kan se både de starka och de svaga sidorna i Eichmann-boken: å ena sidan modet att lyfta fram också svåra, känsliga frågor, å andra sidan en okänslighet för det passande vilket ledde till dåligt övervägda ordval.³⁸

Det är skäl att understryka att Arendt aldrig menade att en del av skulden för Förintelsen skulle överföras från nazisterna till offren. *Judenräte* hade gjort utförandet av folkmordet lättare, men nazisterna bar det fulla ansvaret för det. Tanken med diskussionen om det judiska samarbetet var att visa hur ett totalitärt system gör offrens situation ohållbar, hur dessa dras in i fördärvmaskineriet och genom sitt eget handlande bidrar till sitt folks och sin egen undergång. Primo Levi har understrukit hur skillnaden mellan förövare och offer under Förintelsen inte är svartvit, utan att det finns en gråzon. Nazismen förädlade inte sina offer, utan tvärtom förnedrade dem, lockade fram det sämsta hos dem, gjorde offren lika sina bödlar. Inte minst syns det hos de fångar som upphöjdes till lägervakter, *Kapos*, och som ofta var mer brutala mot sina medfångar än vad tyska fångvaktare var.³⁹

FIENTLIG TON

Det var inte bara sakinnehållet i Eichmannboken – beskrivningen av Eichmanns person och av det judiska samarbetet med nazisterna – som väckte kritik utan också tonen i vilken boken var skriven. Många såg i den en fiendlighet inte bara mot staten Israel och sionismen utan mot hela det judiska folket. Arendt blev för många bedömare en till i raden av judiska självhatare.⁴⁰

Den mest intressanta debatten om just detta fördes av Gershom Scholem. Scholem (1897–1983) var inte bara en övertygad sionist och framstående forskare utan också personlig vän till Arendt. I ett personligt brev tog han fram den, som han tyckte, vanvördiga tonen i Arendts bok. Arendt svarade och breven har senare publicerats.

Scholem erkänner att frågan om varför judarna inte gjorde mer motstånd är relevant och att den ställs av framför allt de unga. Vissa av de judiska ledarna var svin, andra var helgon. Allt detta bör kunna diskuteras även om det kan vara smärtsamt. Men i Arendts diskussion om judiskt samarbete med nazisterna ser Scholem en kall, okänslig och obehaglig ton: de adjektiv han använder är ”heartless, frequently almost sneering and malicious”, ”unimaginable inappropriate”. Hans omdöme om tonen i Eichmann-boken sammanfattas i följande citat:

In the Jewish tradition there is a concept, hard to define and yet concrete enough, which we know as *Ahabath Israel*: “Love of the Jewish people...” In you, dear Hannah, as in so many intellectuals who came from the German Left, I find little trace of this.⁴¹

Som exempel på denna bristande kärlek till det judiska folket och den därav följande fientliga tonen nämner Scholem beskrivningen av handeln med armbindlar med Davidsstjärnan i Warszawaghetto samt benämningen Führer om Leo Baeck.

I sitt svar hävdar Arendt först att vissa av Scholems påståenden är direkt falska, t.ex. att hon skulle komma från den tyska vänstern. När det gäller anklagelsen om bristande kärlek till det judiska folket ger hon däremot sin kritiker helt rätt.

You are quite right – I am not moved by any “love” of this sort, and for two reasons: I have never in my life “loved” any people or collective – neither the German people, nor the French, nor the American, nor the working class or anything of that sort. I indeed love “only” my friends and the only kind of love I know of and believe in is the love of persons. Secondly, this “love of the Jews” would appear to me, since I am myself Jewish, as something rather suspect.⁴²

I övrigt menar hon att Scholem på ett flertal punkter inte har förstått vad hon har menat. Han missuppfattade ironin i meningen om att Eichmann var en "convert to Zionism"⁴³ och misstolkade Arendts uppfattning om de judiska ledarnas alternativ: alternativet till samarbete var inte motstånd utan "nonparticipation". Orsaken till att hon inte skrev mer om det judiska motstånd som fanns (något som Scholem hade efterlyst) var att det inte behandlades under rättegången och hennes bok var en rapport från rättegången. Att Scholem uppfattat hennes bok som en skymf mot sionismen framstår för Arendt som ett fullständigt mysterium, då hon själv betraktar delar av den som mycket pro-israeliska.⁴⁴

Arendt skriver att det var synd att Scholem inte hade läst hennes bok innan den blev utsatt för en förtalskampanj från det judiska etablissemanget i Israel och USA. Hon har onekligen en poäng i detta. Scholem var p.g.a. sin förhandsuppfattning inställd på att boken skulle ha en både Israel- och jude-kritisk ton och var därför inte sen att upptäcka den när han såg anledning till det. Att det också fanns andra sidor i boken kunde han sedan förbise. Det ligger utan tvekan något i att Scholem aldrig gav boken en ärlig chans. Å andra sidan har han helt rätt i att enskilda meningar och formuleringar klart uppvisar en bristande respekt för de människor som behandlas, något vi redan noterade gällande vad som sägs om Leo Baeck. Som en annan kritiker, William Phillips, framhävt var Arendts framställning inte vare sig unik (Hilberg hade sagt det mesta tidigare) eller särskilt anstötlig i sak däremot nog i ton.

It is this tone of irony, of insinuation, of moral Olympianism that makes the treatment of the Jews in *Eichmann in Jerusalem* seem so cold and harsh. No doubt many of the Jewish Councils and their leaders behaved as Hannah said they did (Hilberg and others cited the evidence earlier), but to judge this behavior, as Hannah does, at least in tone, by some ideal standards of conduct is really to ignore the hopelessness of the situation and the helplessness of the Jewish population. And to imply – more in tone than in substance – that the Jews shared with the Nazis a guilt and responsibility for their fate suggests that there were real, not ideal, alternatives.⁴⁵

Ett diplomatisk övervägt ordval och tonläge var inte Arendts känne-
märke. Scholems långa vänskap med Arendt upphörde genom Eich-
mann-boken, efter 1963 hade de ingen som helst kontakt med varan-
dra. Mot slutet av sitt liv – flera år efter Arendts död – talade Scho-
lem om ”one of the most bitter controversies of my life” och om hur
omöjligt det är för honom att ge uttryck för den bitterhet som denna
konflikt orsakat både vad gäller känsla och tanke.⁴⁶

ATT TALA FÖRBI VARANDRA

En analys av Eichmann-debatten visar att den inte bara var intensiv
och animerad utan att deltagarna ofta talade förbi varandra. Miss-
uppfattningar och -tolkningar fanns det gott om. Kontroversen ra-
sade i ungefär tre år och var inte alltid särskilt högklassig. Boken
angreps inte bara av recensenter och forskare utan också av välre-
nommerade organisationer som *Federation der deutschen Juden* – vars
ordförande Siegfried Moses förklarade krig mot Arendts bok – och
Anti-Defamation League, som använde uttrycket ”evil book”. An-
thony Grafton har hävdad att denna debatt – precis som många andra
amerikanska litterära debatter – ibland gav intrycket att man över-
huvudtaget inte hade läst boken ifråga, däremot nog recensionen i
New York Times Book Review.⁴⁷ När en bok väl blivit en ”affär”, ökar
förvirringen; fel och misstag uppstår, nyanser faller bort, åsikts-
skillnader skärps och till slut börjar debatten leva ett eget liv utan
förankring i det som ursprungligen skrevs.

Arendt klagade till Jaspers över att debatten var på så låg nivå och
menade att man försöker få det att framstå som om hon skulle ha sagt
rakt det motsatta till vad hon verkligen sagt.⁴⁸ I den anklagelsen har
hon delvis rätt, det finns det flera exempel på. Barbara Tuchman an-
klagade helt ogrundat Arendt för ”a conscious desire to support
Eichmann’s defense”.⁴⁹ Walter Laqueur hävdade helt felaktigt att
Arendt skulle ha underkänt rättens kompetens helt och hållet, när
det i själva verket var åklagarsidans agerande som var föremålet för
hennes kritik.⁵⁰ T.o.m. i *Encyclopedia Judaica* hävdas det att Arendt
skulle ha menat att ”the victims were partly responsible for the
slaughter by their failure to resist”⁵¹, när hon i själva verket var kri-

tisk till att åklagaren frågade varje överlevande som vittnade varför hon eller han inte hade gjort motstånd. Det var inte de vanliga judarnas bristande motstånd utan de judiska ledarnas samarbete som Arendt var kritisk mot.⁵² Själv beskrev hon de mest envetna kritiker-
nas metod som att man kritiserar en galenskap, som ingen har framfört, och sen diskuterar man inget annat än denna galenskap och undviker de verkliga frågorna.⁵³ Vetenskaplig akribi var inte Arendts starka sida, istället överflödade hon i svepande formuleringar och generaliserade uttalanden, men inte heller hennes kritiker uppvisade någon ofelbar återgivning av fakta.⁵⁴

Ett intressant faktum när det gäller Eichmann-debatten är skillnaden mellan judiska och ickejudaiska deltagare. Förståelsen för Arendt var avsevärt större bland ickejudaiska recensenter och kommentatorer än bland judiska.⁵⁵ Den bitvis vanvördiga tonen i boken irriterade självfallet judar mer än andra, men det är också svårt att avhålla sig från tanken att de judiska organisationernas skarpa kritik dels kom att prägla judiska läsares förståelse av boken, dels bidrog till att judar som höll med Arendt av ren försiktighet valde att hålla tyst.⁵⁶ En annan iakttagelse är att debatten var oerhört polariserad: kritikerna fann inget gott i boken och försvararna fann inget gott i kritiken. Några lysande undantag från denna regel finns, det bästa är troligtvis William Phillips.⁵⁷ En speciellt animerad debatt fördes i *Partisan Review*, en vänstersinnad kulturtidskrift helt dominerad av judiska intellektuella i New York. Arendt skrev själv i denna tidskrift, dessutom var hon personligen vän med de flesta av dess medarbetare. Debatten i *Partisan Review* kan därför ses som ett mindre familjegräl.⁵⁸ I Israel var reaktionen på Eichmann-boken till en början ganska positiv. Arendts kritik av de judiska ledarnas agerande passade väl ihop med sionismens skepsis mot diasporajudendomen. Så småningom började dock kritiska röster att höras också i Israel och det tog 36 år innan hennes bok översattes till hebreiska.⁵⁹

Den intellektuella kärnan i kritiken mot Arendt stod Jacob Robinson för. Så fort Arendts artiklar publicerats sammanställde Robinson ett sexsidigt genmäle som publicerades i tidskriften *Facts*, utgiven av B'nai B'rith. Ännu samma år, 1963, började Robinson skriva en bok i ämnet. Manuskriptet gjorde han tillgängligt för flera personer som recenserade Arendts bok. De två första versionerna av

boken var – som Robinson själv medgav – ”öppet polemiska”. Den slutliga versionen som 1965 utkom med titeln *And the Crooked Shall Be Made Straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative* är betydligt mer hovsam till tonen och i stället för att sväva ut i personangrepp och tillskriva Arendt dubiösa motiv koncentrerar sig boken på substans. Många av Arendts andra kritiker – som Nehemiah Robinson, Marie Syrkin och Norman Podhoretz – baserar stora delar av sin kritik på Jacob Robinsons argument.⁶⁰

Jacob Robinson var en av åklagare Gideon Hausners tre assistenter under Eichmann-rättegången. Det är uppenbart att han upplevde sig själv anklagad av Arendts bok, eftersom åklagarsidans agerande skarpt kritiserades i den. I sin bok ägnar han det första kapitlet åt frågan om Eichmanns personlighet, de två följande åt rättegången och juridiska frågor samt de två återstående kapitlen åt judarnas öde under Förintelsen. Hans slutsatser avviker på alla punkter från Arendts: Eichmann var inte en banal byråkrat utan en övertygad nazist och kallblodig massmördare som precis visste vad han gjorde. Rättegången genomfördes inte bara i enlighet med lag och föreskrifter utan också på alla sätt klanderfritt. De judiska ledarnas agerande under Förintelsen var i det stora hela riktigt med tanke på de vidriga omständigheterna.

Robinson har använt ett mycket stort material för sin bok. Han har läst dokument på ett flertal språk och i detalj studerat enskilda händelser. Han kan lätt visa att Arendt tagit miste när det gäller fakta om vissa detaljer. En helt annan sak är sedan om det faktum att Arendt i vissa frågor tagit miste och ibland varit ensidig i sin framställning automatiskt måste betyda att hennes slutsatser gällande Eichmanns personlighet och judarnas öde i Europa är helt felaktiga.⁶¹ Det myckna återgivande av detaljer samt citat och hänvisningar till dokument ger ett sken av vederhäftighet, men en del av det är helt ovidkommande, annat är av underordnad betydelse, medan vissa fakta kan tolkas olika.

Arendts kommentar till Robinson utgår från att denne gjort ett grundläggande misstag: Eichmann-boken handlar inte om vad som hände under Förintelsen utan är en rapport om rättegången. När författarinnan därför ställs inför frågan varför hon inte har behandlat

det eller det ämnet eller varför hon förbigått något, är hennes svar enkelt: boken handlar om rättegången och dessa frågor behandlades inte i den. Arendt hävdar vidare att Robinson konsekvent missförstått och misstolkat vad hon egentligen menat och att hans ibland ytterst detaljerade dokumentering av enskilda händelser har föga eller ingen relevans för den fråga som diskuteras.⁶²

I vetenskapen gäller inte – åtminstone inte ännu – marknadens lagar. Robinsons bok har nog översatts till några språk, men av de två böckerna är det definitivt Arendts som är den mer lästa, översatta och berömda. ”Den banala ondskan” eller ”ondskans banalitet” har rent av blivit ett begrepp i modern debatt. Att en bok säljer och att en tes vinner popularitet är självfallet ingen garanti för någonting, men med tanke på den *Wirkungsgeschichte* som Arendts Eichmann-bok haft kan den ändå inte vara helt värdelös.

Enligt Amos Elon har flera av Arendts kritiker senare uttryckt en del ånger över hårdheten i deras kritik. Den berömde litteraturkritikern Irving Howe har i sin självbiografi hävdat att intensiteten i kritiken delvis berodde på att så många amerikanska judar – och här talar han också om sig själv då också han hade kritiserat Eichmann-boken – hade en känsla av skuld över Förintelsen, en känsla som ofta var omedveten eller förträngd, som sällan gavs uttryck, men när det skedde med desto större kraft.⁶³

Hur reagerade Arendt själv på kritiken? Till en början berörde den henne ytterst lite – i ett brev till Karl Jasper i maj 1963 sade hon att uppståndelsen lämnar henne ganska kall⁶⁴ – men så småningom, när kritiken tilltog, blev hon tydligt påverkad och djupt sårad av den. Först kunde hon inte förstå kritiken överhuvudtaget, för att så småningom intala sig att den berodde på att hon dragit fram något som många febrilt försökte dölja. Hon började föreställa sig att f.d. medlemmar av *Judenräte* satt på viktiga poster och förföljde henne. Hon menade också att kampanjen mot henne nästan uteslutande fördes av betalda funktionärer, som i denna fråga inte hade den judiska befolkningens stöd, och att det dessutom var en generationsfråga, där det uteslutande var den äldre generationen som vände sig emot henne. Hennes egen bedömning var att kritiken berodde dels på illvillig inställning, dels på äkta missförstånd.⁶⁵ Själv medgav hon senare att hennes sätt att skriva gav upphov till missuppfattningar.

Också själva uttrycket "den banala ondskan" eller "ondskans banalitet" ångrade hon när hon såg att det blev ett slagord som användes i alla möjliga sammanhang.⁶⁶ Det här betyder inte att hon skulle ha ändrat åsikt gällande sin grundläggande syn på Eichmanns personlighet och på de judiska ledarnas roll i Förintelsen, men att hon önskade att hon skulle ha uttryckt sig annorlunda.

Som en grundläggande förklaring till den hätska debatten kan man anse ett slags optiskt felslut. Eftersom Arendt betraktade Eichmann mer förståelsefullt än vad man allmänt gjorde, och eftersom hon bedömde de judiska ledarna under Förintelsen mer kritiskt än vad man allmänt gjorde, såg det lätt ut som om hon visade större förståelse och sympati för Eichmann än för dennes offer ("soft on Eichmann, hard on the Jews"⁶⁷) – något som dock inte var fallet. Onödigt tillspetsade och olyckliga ordval bidrog dessutom till att höja temperaturen i debatten. Richard J. Bernstein har helt riktigt konstaterat att Arendt själv bär en del av skulden för hur hennes bok lästes (och missförstods) och att den förorsakade smärta och ilska.⁶⁸

Drygt 30 år efter kontroversen kring Arendt fördes en annan intensiv och inte alltid så högklassig vetenskaplig debatt om en judaistisk bok, Daniel Jonah Goldhagens *Hitler's Willing Executioners*. Bokens kontroversiella tes kritiserades på goda grunder, men inte alltid med justa medel; författaren anklagades också för sådant han aldrig sagt. Många mönster från Arendt-debatten upprepades: feltolkningar, *ad hominem*-argument och brist på lyhördhet för den andra parten.⁶⁹ Det är inte önskvärt att bannlysa känsla, engagemang eller passion i den vetenskapliga debatten. Men dess främsta kännetecken bör ändå vara klarsynthet och nykter analys. Varken Arendt-debatten eller Goldhagen-debatten var exempel på det.

NOTER

1. Det finns flera biografier över Arendt. Den bästa är Young-Bruehl 1982.
2. För en kort beskrivning av de olika turerna av denna kontrovers, se Young-Bruehl, 347–362. Jfr. Elon, 29.
3. Några år senare kallade Arendt Eichmann för "desk morderer *par excellence*". (Arendt 1966, xx)

4. Redan 1945 skrev Arendt: "In contrast to the earlier units of the SS men and Gestapo, Himmler's over-all organization, relies not on fanatics, nor on congenital murderers, nor on sadists; it relies entirely upon the normality of jobholders and family-men." (Arendt 1978, 232) Och lite senare om denna moderna form av massmördare: "He has driven the dichotomy of private and public functions, of family and occupation, so far that he can no longer find in his own person any connection between the two. When his occupation forces him to murder people he does not regard himself as a murderer because he has not done it out of inclination but in his professional capacity. Out of sheer passion he would never do harm to a fly." (A.a., 234)

5. Se Bell, 423f.

6. "In the right circumstances, where similar justifications and distancing mechanisms are available, almost anyone's conscience can be twisted and deformed. This is the basic truth in Arendt's conception of evil as banal." (Selznick, 178) De psykiatriker som undersökte Eichmann hävdade att han var fullt normal. (Arendt 1996, 29). Arendts omdöme: "Trots alla ansträngningar från åklagarsidan kunde var och en inse, att denne man inte var något 'monster'; men det var verkligen svårt att inte betrakta honom som en narr." (A.a., 56)

7. Elon har långt senare i en analys av debatten kommenterat detta: "Once out of power, and in the dock, most tyrants and serial murderers seem pathetic or ordinary." Elon, 26)

8. Så, t.ex., Abel, 219–226.

9. Arendt 1996, 22. I ett brev till sin man kallade hon rättegången skådeprocess, teater och show. (Arendt - Blücher, 530; jft. 534)

10. Arendt citerar Ben-Gurions ord om syftet med rättegången: "Vi vill att världens alla folk skall få denna kunskap [om den långlivade antisemitismen] ... och drabbas av skam." (Arendt 1996, 13) Enligt Arendt var försöken att befästa bilden av föraktade judar i en fiendlig omvärld förkastliga. Israel borde vara en normal stat, en nation bland nationer, och det kan inte förenas med urgamla fiendebilder." Bildandet av staten Israel har gjort judarna till ett folk bland andra folk, en nation bland andra nationer, en stat bland andra andra stater som genom sin definition är hänvisad till en pluralism, vilken inte tillåter den ålderdomliga och – olyckligtvis – religiöst förankrade uppdelningen i judar och icke-judar." (A.a., 14)

11. A.a., 7–23, se speciellt 8–13.

12. "The judges, she felt, focused on anti-Semitism and crimes against the Jews and failed to understand the universal character of the crimes and how it spoke more to a general failure of judgement than anti-Semitism." (Sharpe, 7)

13. Arendt 1996, 262.

14. Wistrich, 63. Wistrich kallar dock Eichmann för den europeiska judenhetens storinkvisitor. (ibid.) Den berömde psykoanalytikern Erich Fromm framställde ofta Eichmann som inkarnationen av den byråkratiska andan, ett extremt exempel på en byråkrat, kännetecknad av brist på mänskliga reaktioner och dyrkan av regler. (Fromm 1978, 175f.; jft. Fromm 1961, 198f.; Fromm 1984, 7f.) Det intressanta är att Fromm inte nämner Arendt vid namn trots att hans beskrivning av Eichmann så klart bygger på henne, något som inte bara beror

på Fromms (o)vana att inte ange sina källor utan också på att dessa drag hos Eichmann var så markanta och blev så dominerande i all beskrivning av honom. I sin bok från 1961, som alltså utkom före Arendts bok, citerar Fromm ett annat reportage från Eichmann-rättegången, Robert S. Birds i *New York Herald Tribune*. Eichmanns drag av ärkebyråkrat var alltså väl kända redan före Arendt lyfte fram dem.

15. Milgram (se ss. 5f. för hans kommentar om Arendts omdöme om Eichmann); Bettelheim, 146; Lifton (se speciellt ss. 418–500, och s. 12 för en kommentar om Arendts tes); Browning (på s. 250 n. 5 kommenterar han Arendts tes: "While Eichmann is not in fact the best example of the 'banal bureaucrat,' the concept is still valid for understanding many Holocaust perpetrators."); May. För en sammanfattning av dessa och liknande teorier, se Sharpe, 41–55. En mycket välkänt och omdebatterat försök att diskvalificera alla dessa teorier och istället framhäva tyskarnas djupa grundläggande antisemitism som den främsta förklaringen till Förintelsen utgör Goldhagen.

16. "In the long run, almost all scholars have come to accept Arendt's thesis that the typical Holocaust perpetrator was 'terrifying normal' and by no means a driven anti-Semite." (Novick, 137)

17. Arendt 1996, 114.

18. A.a., 120. Som stöd för detta anger Arendt ett uttalande under rättegången av Pinchas Freudiger, medlem av *Judenrat* i Budapest. Enligt honom dog hälften av de judar som flydde. Eftersom 99% av dem som inte flydde dog är det möjligt att upp till hälften av alla offer hade kunnat undvikas om judarna inte hade lytt sina ledare. I Holland flydde 20.000 – 25.000 judar undan nazisterna och de judiska råden. Av dessa överlevde 10.000. Av de 103.000 holländska judar som deporterades överlevde endast 519.

19. Den berömda fransk-judiske författaren Manès Sperber hävdade att en hänvisning till händelserna i Sovjetunionen är tillräckligt för att bevisa oriktigheten i Arendts påståenden. (I Krummacher, 24)

20. Sharpe, 62.

21. I *Encyclopedia Judaica*, CD-Rom edition.

22. Scholem skrev: "Which of us can say today what decisions the elders of the Jews – or whatever we choose to call them – ought to have arrived at in the circumstances? I have not read less than you have about these matters, and I am still not certain; but your analysis does not give me confidence that your certainty is better founded than my uncertainty." (I Arendt 1978, 243)

23. Arendt 1996, 121. Jfr. Barnouw, 233f.; Bernstein, 163f.

24. Arendt 1978, 248. Scholem svarade att han inte vet vilket handlande som skulle ha varit riktigt i denna situation och att hans argument är att inte heller Arendt vet det, trots att hon vill göra gällande att så är fallet. (Scholem 1995, 108)

25. I Smith, 87–89.

26. Så t.ex. Laqueur, 78.

27. "Research on the Judenrat phenomenon has been gradually abandoning the earlier indiscriminate condemnation of the Judenräte, and there is

now a sharper discernment of the various elements that made up their activities." (Weiss, 771) Aharon Weiss har gjort en kartläggning av hur ledarna för *Judenräte* i Öst-Europa handlade. Enligt den var det en klar majoritet av ledarna i de första råden (upprättade genast efter tysk okkupation) som gjorde aktivt motstånd, vägrade samarbeta och på andra sätt handlade föredömligt. Mot slutet av rådenas verksamhetsperiod – när många av de första motsträviga ledarna eliminerats – var det återigen en klar majoritet av ledarna som handlade på ett moraliskt klandervärt sätt, följde alla tyska order och strävade endast efter att rädda sitt eget skinn. (Weiss, 766f.).

28. Dawidowicz, 226.
29. Bauer, 160.
30. Citerat ur Novick, 316 n.67.
31. A.a., 141.
32. Muller. För Arendts framställning av judiska parvenus och parias, se Arendt 1978, 55–90.

33. På baksidan till Bakers biografi om Baeck kallas denne "a hero of the Holocaust".

34. Arendt 1996, 115.
35. Så t.ex. Adolf Leschnitzer i Krummacher, 221. Robinson kommenterade att även om ett dylikt handlande är "debatable, it cannot be condemned outright." (s. 206)

36. En av dem som kritiserat Baeck för dennes vägran att berätta sanningen är den berömde kristne teologen Paul Tillich: "If he did know that Auschwitz meant certain death, he should have spoken out. The full existential truth should always be made available, just as the incurable patient should always be told the full truth." (Citerat från Baker, 311) Michaelis-Stern försvarade undanhållandet av sanningen med att antalet självmord annars säkert hade ökat (Krummacher, 158)

37. Hilberg, 448f. n. 95.
38. Young-Bruehl, 362f. Barnouw (233) återigen gör ett försök att försvara Arendts användning av ordet Führer. Ernst Simon kommenter till ordvalet var: "Die Verwendung des deutschen 'Führer'-Prädikats im englischen Text für einen Mann wie Leo Baeck spricht gegen sich selbst." (I Krummacher, 60)

39. Levi, 22–51. När Levi diskuterar kollaboration nämner han *Judenrat* i Warszawa tillsammans med bl.a. Quisling, Vichy-regimen och de ukrainska och baltiska medhjälparna till nazisterna. (s. 27f.)

40. Som judisk självhatare betecknades Arendt av bl.a. Eva Michaelis-Stern i ett annars också mycket emotionellt uppskruvat inlägg. (Krummacher, 154)

41. I Arendt 1978, 241. Hela Scholems brev omfattar ss. 240–245. Tyskt original i Scholem 1995, 95–100.

42. Arendt 1978, 246f.

43. Det var många som missade ironin här. Den berömde litteraturteoretikern George Steiner har talat om "Hannah Arendt's macabre reading of Eichmann's 'Zionism'". (Steiner, 133; jfr. Weisberg, 258) Scholems kommentar

om Arendts ironi var att den "ist so fein, dass nicht nur ich, sondern auch andere nicht imstande waren, sie zu bemerken." (Scholem 1995, 106f.)

44. Arendts svarsbrev omfattar ss. 245–251 i Arendt 1978 (tyskt original i Scholem 1995, 100–105; tre ytterligare brev mellan Scholem och Arendt finns i samma bok, 105–111). Ännu 15 år efter debatten hävdade Werner J. Dannhauser att Arendts bok är fördärvad av hennes "hatred of Israel". (Dannhauser, 72) Även om Arendt var kritisk mot sionismen och Israel hade hon ändå en grundläggande solidaritet med den judiska staten, något som syntes i hennes starka reaktioner i samband med sexdagarskriget 1967 och Jom Kippur-kriget 1973. (Arendt - Jaspers, 707; Arendt - McCarthy, 350; Young-Bruehl, 455f.)

45. Phillips 1964, 281. Märk att ordet "tone" förekommer tre gånger i detta citat. Walter Laqueur skrev att "Arendt was attacked not so much for what she said, but for how she said it." (Citerat ur Arendt 1978, 278; nästan ordagrant lika 14 år senare, Laqueur, 77) Laqueur har också kallat Arendts anklagelser för "almost inhumanly cold". (Laqueur, 79) Trevor-Roper talar om Arendts odrägliga arrogans (Krummacher, 184) och Dannhauser om hennes "considerable talent for venom" (Dannhauser, 72).

46. Scholem 1999, 228; jfr. 124.

47. I Smith, 61.

48. Arendt - Jaspers, 547.

49. Citerat ur Young-Bruehl, 358.

50. Laqueur i Arendt 1978, 256; Arendts svar i a.a., 261.

51. Popkin, 406.

52. Distinktionen mellan de judiska ledarnas och de judiska massornas agerande var något Arendt upprepade gånger underströk, samtidigt som hon beklagade att många kritikerna inte förmått att göra denna distinktion. (Se, t.ex., Scholem 1995, 109f.) Vad Arendt menade med non-kooperation bskrev hon på följande sätt: i ett visst skede, när juderåden ombads göra upp listor på judar som skulle deporteras, borde de ha beslutat att inte längre samarbeta, utan helt enkelt försöka försvinna, gå under jorden. (Bernstein, 209f.)

53. Arendt - Jaspers, 575. Arendt jämför med ett annat exempel på denna taktik: *Osservato Romano*, Vatikanens tidning, skrev om Rolf Hochhuths pjäs *Ställföreträdaren*, som kritiserade påven Pius XII:s tystnad under Förintelsen, att om dennes tes är riktig är det inte Hitler, Eichmann och SS som är ansvariga för Förintelsen utan påven. Detta påstående är förstås rent nonsen och inte alls vad Hochhuth menade, men genom att på detta sätt förvränga författarens åsikt kan man få debatten att handla om för en själv bekvämare saker. (Arendt - McCarthy, 152)

54. Nehemiah Robinson hävdade t.ex. att inte en enda jude överlevde i Litauen, Lettland och Vitryssland. (Krummacher, 151)

55. Efter att debatten rasat ett knappt år kunde Mary McCarthy (ss. 82f.) notera att endast fyra judar – A. Alvarez, George Lichtheim, Bruno Bettelheim och Daniel Bell – uttalat sig positivt om Arendts bok, medan endast tre icke-judar – Michael Musmanno (domare vid Eichmann-rättegången), Hugh Trevor-Roper och Richard Crossman – fallit in i den fördömande kören. McCarthy var själv icke-jude och försvarade energiskt Arendt. Marie Syrkins kommen-

tar till detta var att det inte så mycket handlade om judar och icke-judar utan om personer som var insatta i frågan (varav de flesta judar) och sådana som inte var det. (Syrkin, 253; jfr. också McDonald, 266–269)

56. Arendt själv uppgav att hon fick privata (positiva) brev av personer som inte vågade ge uttryck för sin åsikt i offentligheten. (Arendt - Jaspers, 559; jfr. 571f.)

57. Också Sperber framför en nyanserad kritik där han är kritisk mot Arendts beskrivning av judiskt samarbete, men berömmar hennes bedömning av Eichmann som person. (I Krummacher, 9–32, se speciellt 31)

58. Tidskriftens dåvarande chefredaktör, William Phillips, har tjugo år efteråt beskrivit omständigheterna kring den Arendt-debatt som fördes i dess spalter. (Phillips 1983, 540–543)

59. Elon, 29.

60. Young-Bruehl har jämfört de olika versionerna av Robinsons bok samt analyserat övriga kritikers beroende av denna (355–357).

61. Laqueur skriver i en huvudsakligen positiv recension av Robinsons bok: "Dr. Robinson is devastating on matters of detail, but less persuasive when it comes to summing up the discussion of the broader issues and their political and moral implications." (Citerat ur Arendt 1978, 255. Hela recensionen omfattar ss. 252–259. Jfr. också a.a., 277f.) Nästan 15 år senare är Laqueur ännu mer kritisk till Robinsons fixering vid detaljer. (Laqueur, 75)

62. Arendt 1978, 260–276. I ett brev till Jaspers är Arendt fränare i sin kritik: fyra "forskare" offrade två år för att åstadkomma denna smörja, i vilken det vimlar av inre motsägelser. (Arendt - Jaspers, 657; jfr. 670)

63. Howe, 274. Liknande Shklar, 76: "The guilt that many American Jews felt for having done less than they might to help the Europeans played its part; hence their subsequent overidentification with the real victims."

64. Arendt - Jaspers, 543. I mars 1963 kallade hon debatten en storm i ett vattenglas. (Arendt - Blücher, 562)

65. Arendt 1996a, 39.

66. Arendt - Jaspers, 546, 552; Elon, 26, 29. Arendt blev både överraskad och ledsen av att vissa uppfattade det som om hon menat att själva Förintelsen skulle ha varit banal. "Nichts hat mir ferner gelegen, als das grösste Unheil unseres Jahrhunderts zu bagatellisieren." (Arendt 1996a, 39) Att Arendt tog mycket illa vid sig av kritiken framgår bl.a. av det faktum att då en av hennes kritiker, Irving Howe, på ett party 1964 sträckte henne handen vägrade hon att ta den och vände sig om och gick. (Howe, 275)

67. McDonald, 262. Jfr. Cohen: "In contradistinction to her portrayal of Eichmann, Arendt assessed the Jewish communities in Europe, and especially their leadership, with a sterner moral yardstick." (Cohen, 80; jfr. Trevor-Roper i Krummacher, 184)

68. Bernstein, 159.

69. Goldhagen-debatten har främst i Tyskland beskrivits i flera böcker, bl.a. Schoeps.

LITTERATUR

- Abel, Lionel, 1963, "The Aesthetics of Evil. Hannah Arendt on Eichmann and the Jews" *Partisan Review* 30, no. 2, 211–230
- Arendt, Hannah, 1966, "Introduction" In: Bernd Naumann: *Auschwitz. A Report on the Proceedings Against Robert Karl Ludwig Mulka and others Before the Court at Frankfurt*. Translated by Jean Steinberg. London
- Arendt, Hannah, 1978, *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. Edited and With an Introduction by Ron H. Feldman. New York
- Arendt, Hannah, 1996, *Den banala ondskan. Eichmann i Jerusalem*. Översättning: Barbro Lundberg och Ingemar Lundberg, reviderad 1996. Göteborg
- Arendt, Hannah, 1996a, *Ich will verstehen. Selbstaufkünfte zu Leben und Werk*. Mit einer vollständiger Bibliographie. Herausgegeben von Ursula Ludz. München - Zürich
- Arendt, Hannah - Blücher, Heinrich, 1996, *Briefe 1936–1968*. Herausgegeben und mit einer Einführung von Lotte Köhler. München - Zürich
- Arendt, Hannah - Jaspers, Karl, 1985, *Briefwechsel 1926–1969*. Herausgegeben von Lotte Köhler und Hans Saner. München - Zürich.
- Arendt, Hannah - McCarthy, Mary, 1995, *Between Friends. The Correspondence of Hannah Arendt and Mary McCarthy 1949–1975*. Edited and With an Introduction by Carol Brightman. London
- Baker, Leonard, 1978, *Days of Sorrow and Pain. Leo Baeck and the Berlin Jews*. New York - Toronto
- Barnouw, Dagmar, 1990, *Visible Spaces. Hannah Arendt and the German-Jewish Experience*. Baltimore and London
- Bauer, Yehuda, 1982, *A History of the Holocaust*. New York - London - Toronto - Sydney
- Bell, Daniel, 1963, "The Alphabet of Justice. Reflections on "Eichmann in Jerusalem" *Partisan Review* 30, no. 3, 417–429
- Bernstein, Richard J., 1996, *Hannah Arendt and the Jewish Question*. Cambridge
- Bettelheim, Bruno, 1986, *Surviving the Holocaust*. London
- Browning, Christopher R., 1998, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. With a New Afterword. New York
- Cohen, Richard, 1990, "Arendt Controversy" In: Israel Gutman (Ed.): *Encyclopedia of the Holocaust*. Volume I. New York - London, 80–81
- Dannhauser, Werner J., 1979, "Hannah Arendt & the Jews" *Commentary* Vol. 67, no 1 (January 1979), 70–72
- Dawidowicz, Lucy S., 1975, *The War Against the Jews 1933–1945*. New York
- Elon, Amos, 1997, "The Case of Hannah Arendt" *New York Review of Books* Vol. XLIV, Nr. 17, November 6, 1997, 25–29
- Fromm, Erich, 1961, *May Man Prevail? An Inquiry into the Facts and Fictions of Foreign Policy*. New York

- Fromm, Erich, 1978, *Att ha eller att vara?* Översättning av Ingeborg Löfgren. Stockholm
- Fromm, Erich, 1981, *On Disobedience and Other Essays*. New York
- Goldhagen, Daniel Jonah, 1996, *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. London
- Hilberg, Raul, 1985, *The Destruction of the European Jews*. Revised and Definitive Edition. New York – London
- Howe, Irving, 1983, *A Margin of Hope. An Intellectual Autobiography*. London
- Krummacker, F.A. (Hrsg.), 1964, *Die Kontroverse Hannah Arendt, Eichmann und die Juden*. München
- Laqueuer, Walter, 1979, "Re-reading Hannah Arendt" *Encounter* Vol. 52, Nr.3 March 1979, 73–79
- Levi, Primo, 1988, *The Drowned and the Saved*. Translated by Raymond Rosenthal. Introduction by Paul Bailey. London
- Lifton, Robert Jay, 1986, *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York
- May, Larry, 1996, "Socialization and Institutional Evil" In: Larry May – Jerome Kohn (Eds.): *Hannah Arendt. Twenty Years Later*. Cambridge, Massachusetts – London, England, 83–105
- McCarthy, Mary, 1964, "The Hue and Cry" *Partisan Review* 31, no. 1, 82–94
- McDonald, Dwight, 1964, "More on Eichmann" *Partisan Review* 31, no. 2, 262–269
- Milgram, Stanley, 1974, *Obedience to Authority. An experimental view*. London
- Muller, Sharon, 1981, "The Origins of *Eichmann in Jerusalem*: Hannah Arendt's Interpretation of Jewish History" *Jewish Social Studies* 43 (1981), 237–254
- Novick, Peter, 2000, *The Holocaust and Collective Memory. The American Experience*. London
- Phillips, William, 1964, "More on Eichmann" *Partisan Review* 31, no. 2, 278–283
- Phillips, William, 1983, "Four Portraits" *Partisan Review* 50, no. 4, 536–547
- Podhoretz, Norman, 1963, "Hannah Arendt on Eichmann: A Study in the Perversity of Brilliance" *Commentary* 36, no. 3 (September 1963), 201–208
- Popkin, Richard H., 1970, "Arendt, Hannah" *Encyclopedia Judaica* Vol. 3, Jerusalem, 406
- Robinson, Jacob, 1965, *And the Crooked Shall Be Made Straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative*. Philadelphia
- Julius H. Schoeps (Hrsg.), 1996, *Ein Volk von Mördern? Die Dokumentation zur Goldhagen-Kontroverse um die Rolle der Deutschen im Holocaust*. Hamburg
- Scholem, Gershom, 1995, *Briefe II, 1948–1970*. Herausgegeben von Thomas Sparr. München

- Scholem, Gershom, 1999, *Briefe III, 1971–1982*. Herausgegeben von Itta Shedletzky. München
- Selznick, Philip, 1992, *The Moral Commonwealth. Social Theory and the Promise of Community*. Berkeley – Los Angeles – London
- Sharpe, Barry, 1999, *Modesty and Arrogance in Judgment. Hannah Arendt's Eichmann in Jerusalem*. Westport, Connecticut – London
- Shlkar, Judith N., 1983, "Hannah Arendt as Pariah" *Partisan Review* 50, no. 1, 64–77
- Smith, Gary (Hrsg.), 2000, *Hannah Arendt Revisited: "Eichmann in Jerusalem" und die Folgen*. Frankfurt am Main
- Steiner, George, 1967, *Language and Silence. Essays 1958–1966*. London
- Syrkin, Marie, 1964, "More on Eichmann" *Partisan Review* 31, no. 2, 253–255
- Weisberg, Harold, 1964, "More on Eichmann" *Partisan Review* 31, no. 2, 256–259
- Weiss, Aharon, 1990, "Judenrat" In: Israel Gutman (Ed.): *Encyclopedia of the Holocaust*. Volume 2. New York – London, 762–771
- Weiss, Aharon, "Judenrat. Holocaust Historiography's View" In: *Encyclopedia Judaica*, CD-Rom edition
- Wistrich, Robert, 1982, *Who's Who in Nazi Germany*. London
- Young–Bruehl, Elisabeth, 1982, *Hannah Arendt. For the Love of the World*. New Haven and London